

ERNST BLOCH

Marx humanizmusa

„Felforgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény.“

Vajon mi vitte a vörös zászlóhoz azokat, kiknek úgyszólván nem volt rá szükségük? Talán a szívük, amely — feltéve, ha adva van — öszszeszorul oly sokak nyomorúságának láttán. Talán a lelkiismeret, amely e nyomor miatt megszólal az uralkodó osztály egyes csendes tagjaiban, miközben az üzlet aktív tulajdonosai teljesen zavartalanul lakmároznak a profitból. Talán a tudásszomjnak is része van abban, ha a tudományos analízis késével lemetszik azt az ágat, melyen mindaddig helyet foglalt egy-egy fiatalember vagy lány, kinek származására is, jövőjére is az anyagi jólét a jellemző. A megismerésnek erre a fajtájára természetesen vajmi nehezen tesz szert az ember, ha előzetesen nem volt meg benne az erkölcsi érdekelttség aziránt, hogy azt megszerezze. És az ember éppenséggel nem von le cselekvő forradalmi következtetéseket a felismertekből, ha csupán szemlélődés útján jutott hozzájuk és azok továbbra is fennállnak.

Sombart mondta egyszer például: ha megkérdik őt, szocialista-e, erősen zavarba jön. A kérdésnek ugyanis teljesen kettős az értelme, aszerint, hogy a szocializmusnak a szubjektíve kívánatos vagy pedig az objektíve elkerülhetetlen voltára vonatkozik-e. Az utóbbi esetben, tudományos felismerésének alapján, mondta Sombart, sajnos, szocialista, az első esetben azonban, ha beállítottsága felől érdeklődnek, akkor: polgáriságából kifolyólag ízig-vérig vörös-ellenes — quod erat demonstrandum, és amit Sombart bőségesen be is bizonyított. Másfelől azonban az említett „szív“ még a lelkiismerettel és beállítottsággal együtt sem minden esetben elegendő ahhoz, hogy az előkelőkkel szemben osztályárulásra kerüljön sor. Maga Marx is egyik körlevelében egy bizonyos Kriege ellen fordul, aki csupán szívtől indítatva, tehát végső soron mégiscsak a *felülről* jötevhöz hasonlóan hadat üzent a nyomornak. Hasonlóképpen ellene fordult annak is, ami Kriegének ösztönzője volt ebben a kérdésben, vagyis a „szeretettel csöpögő érzelgősség“-nek, melyet Marx nemcsak a „német szocialisták“-nál, hanem Ludwig Feuerbach egyes humánus indulatú passzusaiban is felfedezett, mint ahogy maga Feuerbach is távol állt a szocialista mozgalomtól, sőt az 1848-as forradalomtól is, még ha öreg korában a munkáspárthoz tartozónak vallotta is magát.

Tehát legalábbis érzelem, lelkiismeret és mindenekelőtt felismerés *együtthatása* szükséges ahhoz, hogy szemben saját eddigi társadalmi létünkkel, szocialista tudatot válasszunk ki magunkból, azzal a jelentős és kontrasztszerű következménnyel, hogy többé nem engedjük tudatunkat az oly hosszú időn át érvényes társadalmi létünkkel egyezőnek lenni, s így szakasról szakaszra bekövetkezik az az állapot, melyet *A Kommunista Párt kiáltványa* ír le, s immár nemcsak lélektanilag, hanem objek-

tív módon is feltár: „Végül olyan időkben, amikor az osztályharc döntéshez közeledik, a bomlási folyamat az uralkodó osztályban, az egész régi társadalomban annyira heves, annyira kirívó jelleget ölt, hogy az uralkodó osztály egy kis része elszakad osztályától és a forradalmi osztályhoz csatlakozik, ahhoz az osztályhoz, amelyé a jövő.“

Természetesen ama fenyegető veszély miatt, hogy az ifjú értelmiség legjobbjai elszakadnak saját osztályuktól, a csőd felismeréséből, a jövő víziójából és az emberiségéből összetevődő e sajátos együtthatás láttára növekszik az ezek ellen rendelt elhárító mozgalom is. Legerősebb volt e téren a faszizmus, de már jóval előtte, majd körülötte is jelentkeztek finomabb ködösítések, most pedig újra szaporodnak a faszizmus utóvirágzási szakaszában. Közös feladatuk reakciós irányba eltéríteni mindazt, ami szocialista hitvallásra készíthető, és ha már Marx mégsem tagadható le, legalább nagyon is le kell kicsinyíteni, s főleg, *incredibile dictu*, forradalmiatlanítani kell őt, valahogy úgy, mintha Kierkegaardnak, esetleg Pascalnak volna valami lecsúszott rokon-féléje; így aztán Marx voltaképpen nem is „gazdasági lázadó“, inkább valami látványosság, olyan valaki, aki lecsitítja az országot. Ezek után, egyébként a vörös zászló elleni védekezésben következetesen egy Knittermeyer nevű egzisztencialista már hivatottnak érzi magát azt tanúsítani, hogy Marxtól „hibásan“ értékeljük, „ha művét egyszerűen megterheljük mindazzal, amit ma kommunista ideológiaként visznek színre“. Maga Heidegger is, abban a „*lucus a non lucendo*“-jellegű írásban, melyet *Levél a humanizmusról* címen tett közzé, legalábbis a náciellenesség időszakában képes volt valósággal jóakarátúan vállon veregetni egy kiherélt vagy lefejezett, de ennek ellenére vagy talán éppen ezért annál is megbékéltebb Marxtól.

Márpedig ebből is az világlik ki, hogy az érzésből, lelkiismeretből és objektív felismerésből egyaránt összetevődő társítás, melynek jóvoltából az intelligencia oly sokszor balra előzött, Marxtól mellőzhetővé teszi. Amennyiben ugyanis a hamisítatlan Marx túlságosan is biztos mintaképet szolgáltatja az intelligencia vörös útjának: azonos az *önmagát cselekvően felfogó emberiséggel*.

Ez az emberiség Marxnál sajátos, és noha nem ellágyult fáradozásoként, korán és szemmel láthatóan lép fel, mind azért, mert ez a felindult személyiség saját magát embernek érzi, mind pedig azért, mert a többiek szintén emberek, és mégis legtöbbször ebként kezelik őket. Éppen ezért azokat, akik velük így bánnak, nem vonja bele semmiféle könyörületességbe, sőt ellenkezőleg: őket megtérni annyit jelentene, mint valósággal embertelenül bánni a meggyalázottakkal és sértettekkel. Távol áll tőle az a „sűrített jószág“, aminek ezt Münzer nevezte Luthernél, aki csupa gyöngédséggel az urak iránt minden erőszakot elítélt, ha az nem tőlük maguktól indult ki. De épp ennyire távol van az a fajta hamis békeesség is, mely Marx után a válogatás nélküli bűnbocsánat kocsonyakötőanyagához tartozott és tartozik ma is. Feladata ugyanis az, hogy ne történjék olyan döntés, mely az 1918-ban és főleg 1945-ben részben legyőzött uralkodóosztály számára teljesen terhéssé válhatnék. Ehelyett Marx nem általános és elvont, hanem *címre szóló* emberiséget gyakorol, olyat, mely az azok felé fordul, kiknek egyedül van reá szükségük. És Münzerrel azonos módon Marx is kezébe vette az ostort, amellyel Jézus a kufárokat kiverte a templomból. Emberisége tehát, éppen konkrét

voltánál fogva, felmutat kifejezetten elkeseredett vonást is, vagyis egy és ugyanazon ténykedésben, aszerint, hogy melyik oldal felé fordul, ugyanúgy tartalmaz haragot, mint felszólítást is — objektíve megváltó elemeket keres, talál és közöl.

Ilyenformán Marx a nyomorban sem kizárólag a nyomort látja, amint azt az összes elvontan könyörületesekek és a nem kevésbé elvont utópisták szokták tenni, hanem azt, ami felháborító a nyomorban, ezzel pedig állásfoglalása a nyomort szülő ok elleni felháborodás hajtóerejévé lesz. Így válik a nyomor, mihelyt saját okaival tisztába jött, a forradalom emeltyűjévé. Marxnak az emberisége pedig, mely a legjelentéktelenebb, a legalacsonyabb sorsú embertársai felé fordul, éppen azáltal bizonyul helytállóknak, hogy alapvetően megérti a legnagyobb számot képviselő embertársainak alacsony sorsát, azt, hogy a semmivel váltak egyenlővé, s ezáltal alapvetően orvosolja ezt. A végletekig menő elidegenedés nulla-foka, melyet a proletariátus képvisel, végül is dialektikus fordulóponttá válik. Éppen ennek a nulla-foknak a semmiségében kell Marx tanítása szerint a mindenséget megtalálnunk.

Tehát az elidegenedés, az elembertelenedés, a dologgá válás, minden emberek és dolgok elárúsodása, melyet a kapitalizmus fokozott mértékben hozott magával: ez az ősellenség Marxnál, a kapitalizmusban, kapitalizmusként ez győzött végül is olyannyira, mint még soha. Éppen maga az emberiség a született ellensége az elembertelenedésnek. Sőt, minthogy a marxizmus általában nem egyéb, mint harc a kapitalista módon tetőpontjára hágó elembertelenedés ellen, harc ennek teljes megszűnéséig, mindebből következik az is, hogy a valódi marxizmus saját osztályharc-indulatánál és saját céljának tartalmánál fogva nem egyéb, nem lehet és nem is lesz egyéb, mint az emberiség előmozdítása. Elsősorban csak a marxizmuson belül bírálhatók reálisán, csak a marxizmuson belül szüntethetők meg az összes útközben bekövetkező elhomályosodások és kisiklások, mert ma már egyedül a marxizmus az örököse mindannak, ami a régebbi, a forradalmi polgárságban humanista célzatú volt. Egyedül a marxizmus hatolt az osztálytársadalomnak — s legmagasabb fokon a kapitalista osztálytársadalomnak — a kiküszöbölhető gyökeréig azáltal, hogy felismerte: ez okozza az összes elidegenedéseket. Olyannyira, hogy amilyen mértékben a proletariátus kiküszöbölő ereje fokozódik, a marxista emberiség egyre tágabb köröket írhat le, a radikálisan kizsákmányoltakon jóval túlmenően, egészen *mindazokig terjedően, akik együttesen segítséget szenvednek a kapitalizmusból kifolyólag.*

A szociális forradalom alapvető humanizmusa végül is lerántja az elidegenedés leplét az egész emberiségről. Ezt azonban csak azáltal teszi, hogy hirdeti: „háborút a palotáknak, békét a kunyhóknak“, amint azt a nagy demokrata Georg Büchner fogalmazta meg, valamint Marx következő tételének éles emberszeretetével: „A vallás kritikája azzal a tanítással végződik, hogy az ember a legfőbb lény az ember számára, vagyis azzal a kategorikus imperatívusszal, hogy fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény . . .“ (Marx—Engels *Művei*, I. 385).

Végül pedig nyilvánvaló: ez a materiális „kategorikus imperativus“ távolról sem szorítkozik az ifjú Marx írásaira, mint ahogy azt a Marx-

csonkítók állítani szokták. Ebből az imperativusból semmi sem veszett el, hisz Marx azt, amit korábban „valódi humanizmusnak“ nevezett, átvitte a materialista történelemfelfogásba. Már 1845-ben *Tizenegy tézis Feuerbachról* című munkájában, a hatodik tézisben tudvalevőleg megállapítja: „De az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége“ (Marx—Engels *Művei*, III. 9).

Még korábban, 1844-ben a *Szent család* előszavában ugyanerről a humánusról erősen materialista módon jelenti ki: „A reális humanizmusnak nincs Németországban veszedelmesebb ellensége, mint a spiritualizmus, vagyis a spekulatív idealizmus, amely a valóságos egyéni ember helyére az »öntudatot« vagy a »lelket« állítja...“ (Marx—Engels *Művei*, II. 5).

Bár Marx későbbi írásaiban az „elidegenedés“ kifejezése, vagyis a humánus *negatív* mércéje valamivel hátrébb szorul, az elidegenedés csak mint kifejezés szorul háttérbe, nem pedig mint a humánus ítélkezésének tárgya. A humánus zsinórmérték és ítélkezési kritérium marad a proletárok munkanapjának, valamint a proletariátusnak kijutott „társadalmi viszonyok összességének“ későbbi elemzéseiben. A számos rendelkezésre álló példa helyett csak egyre hivatkozunk, mely különösképpen késői és ugyancsak különösképpen döntő. „A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolog természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján“ (Marx: *A tőke*, 3. Budapest, 1961. 786). És ebben a kijelentésben: az uralmunk alá hajtott szükségszerűség talaján felvirágozik „az emberi természet gazdagságának bilincseitől való megszabadítása“, kétségtelenül nem szorul háttérbe „a valódi humanizmus“, hanem éppen még csak ekkor *állítottuk lábra*, reálisan és nem formálisan. Az emberiség a valóban lehetővé tett demokráciában kap helyet, mint ahogy ez utóbbi maga képviseli az első humánus lakóhelyet. Itt tehát a humánus még a társadalmi tendencia távoli céljaként is valósággal uralkodó.

A marxizmus, ha helyesen gyakorolják, ha lehetőleg megszabadítja és tehermentesíti magát a gonosz szomszédától, már eleve „humanity in action“, azonos a megvalósulófélben levő emberi ábrázattal. Keresi az egyedül objektíve valódi utat, elindul rajta és végigjárja. Csak így lehet olyan jövője, melyet az el nem kerülhetőség és az otthoniasság egyidejűleg jellemez.

Részlet a szerző *Das Prinzip Hoffnung* (Suhrkampff Verlag, Frankfurt am Main, 1959) című művéből.